

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות וארכאולוגיה
ע"ש חיים רוזנברג

לב-לג

מְלֵאכַת מַחְשֶׁבֶת

מחקרים במדעי היהדות מוגשים לפרופסור
בצלאל בריכוכבא

בהגיעו לגבורות

חלק א

עורכי הכרכים:

סטפני בינדר, אשבל רצון וינון שבטיאל

חברי הוועדה האקדמית של כתב העת:
דוד אסף, יורם כהן, משה מורגנשטרן, ורד נעם,
ישי רוזן-צבי, יובל רוטמן, דלית רום-שילוני

מזכיר המערכת: עומר מיכאליס

עריכת לשון (עברית): שרה פוקס
עריכת לשון (אנגלית): אליז שזר

אוניברסיטת תל אביב

תשפ"ב

תעודה

חקרי גניזת קהיר, תש"ם-1980	תעודה א
עיונים במקרא, תשמ"ב-1982	תעודה ב
מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג-1983	תעודה ג
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו-1986	תעודה ד
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ו-1986	תעודה ה
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ח-1988	תעודה ו
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א-1991	תעודה ז
מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב-1992	תעודה ח
מחקרים בלשון עברית, תשנ"ה-1995	תעודה ט
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ה-1995	תעודה י
מחקרים במדרשי האגדה, תשנ"ו-1996	תעודה יא
התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז-1996	תעודה יב
אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז-1997	תעודה יג
מפגשים בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, תשנ"ח-1998	תעודה יד
חקר הגניזה לאחר מאה שנה, תשנ"ט-1999	תעודה טו
מחקרים במדעי היהדות, תשס"א-2001	תעודה טז-יז
מדברים עברית, תשס"ג-2002	תעודה יח
מחקרים בספרות העברית בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, תשס"ג-2002	תעודה יט
היסטוריוסופיה ומדעי היהדות, תשס"ה-2005	תעודה כ
תעודה כא-כב חידושי זוהר – מחקרים חדשים בספרות הזוהר, תשס"ז-2007	תעודה כא-כב
קנון וכתבי קודש, תשס"ט-2009	תעודה כג
פנים וכיוונים במדעי היהדות, תשע"ב-2011	תעודה כד
בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה, ספר זיכרון לאריה כשר, תשע"ב-2012	תעודה כה
מיתוס, ריטואל ומיסטיקה, מחקרים לכבוד פרופ' איתמר גרינולד, תשע"ד-2014	תעודה כו
חוקרים עברית מדוברת, תשע"ו-2016	תעודה כז
אסיף ליסיף, מחקרים בפולקלור ובמדעי היהדות, לכבוד פרופסור עלי יסיף, תשע"ח-2017	תעודה כח
יד משה, מחקרים בתולדות היהודים בארצות האסלאם, מוקדשים לזכרו של משה גיל, תשע"ח-2018	תעודה כט
מבנה פואטי, תהליכים קוגניטיביים ואינטואיציה ספרותית, מחקרים מוגשים לפרופסור ראובן צור, תש"ף-2020	תעודה ל
מתלמידיו של אהרן. עיונים בספרות התנאים ומקורותיה לזכרו של אהרן שמש, תשפ"א-2021	תעודה לא

בעטיפה: מטבע מימי מרד בר-כוכבא (132-136/135 לספ'). עץ תמר.

Classical Numismatic Group, Inc. <http://engcoins.com>

ISSN 0334-1364

©

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל אביב
סודר במשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
נדפס בדפוס אליגנר

תוכן העניינים

חלק א

13	רשימת המחברים
	העורכים
17	על הקובץ
	סטפני בינדר, אשבל רצון, ינון שבטיאל
27	פרופסור בצלאל בר-כוכבא ומפעלו המדעי
27	א. קורות החיים של בצלאל בר-כוכבא
30	ב. תרומה למחקר
33	ג. רשימת פרסומים
39	ד. תקצירי הספרים שפרסם בצלאל בר-כוכבא באנגלית

היסטוריה

	1. ימי הבית השני – התקופה הנאו־בבלית והתקופה הפרסית
	רן צדוק
	על מוצא הכשדים, קשרי יהודה עם בבל וההשלכות הנובעות
55	מהממצא הרלוונטי
	אלכסנדר פאנטאלקין
	יוונים במזרח בתקופת השלטון הנאו־בבלי ועלילותיו של
73	אנטי־מנידאס, אחיו של אלקאיוס
	אלכסנדר רופא
95	עולמו של בעל ספר דברי הימים על פי היגדיו האנכרוניסטיים
	2. ימי הבית השני – התקופה ההלניסטית והחשמונאית
	מיכל דרורי אלמלם ודניאל שוורץ
107	'גליל הגוים' או 'גלילות פלשת' (מקבים א ה, 15)?

- דורון מנדלס
 127 רעיון מדיני הלניסטי בספר מקבים ב
- איל רגב
 137 דמותו של יהונתן המלך לאור מטבעותיו
3. ימי הבית השני – ימי הורדוס והנציבים
 יוסף גייגר
 157 הורדוס כאיש רוח יווני
- סטפני א' בינדר
 171 ניקולאוס איש דמשק: קטעים אוטוביוגרפיים
- טל אילן
 185 יוספוס כמקור לרומן בין טיטוס לברניקי
- לסטר ל' גראבה
 201 יוסף בן מתתיהו ו'עזרא ונחמיה': כיצד השתמש ההיסטוריון היהודי במקורותיו?
- זאב ספראי ורן אורטנר
 213 ביתי הוא מבצרי – לוחמה רב מפלסית ולוחמה תת-קרקעית בשטח בנוי בתקופה הרומית: המקרה של יהודה
4. לאחר החורבן – התקופה הרומית המאוחרת והתקופה הביזנטית
 מרים בן זאב הופמן
 243 טקיטוס ומקור העם היהודי
- מרב חקלאי
 259 עיון במשנה, בבא מציעא ד, א, לאור דיונים במשפט הרומי על חוזה מכירה (*emptio venditio*)
- עודד עיר-שי
 כת הנובאטיאנים, סבאטיוס – מומר יהודי ופרסביטר נובאטיאני – והוויכוח על מועד הפסחא הנוצרי: הַרְזִיָה וזהות בראי ההיסטוריוגרפיה הנוצרית במאה החמישית
- 279

ארכאולוגיה

5. ארכאולוגיה והיסטוריה – עולמות נפגשים

רוני רייך
 על משמעותה של ה'ראיה מן השתיקה' בפרשנות ממצא
 317 ארכאולוגי חסר: מקרי מבחן מירושלים

יוסף פטריך, יונתן דבור, רועי אלבג
 'עוֹרָה לָמָּה תִּישָׁן אֲדָנִי הֶקֶצֶה אֶל תּוֹנַח לְנֶצַח' (תהילים מד, כד)
 339 על מפנה המקדש, חנוכתו וזריחת החמה

עוזי ליבנר ורועי צבר
 373 הרקע להשתלטות החשמונאית על הגליל

רועי פורת, יעקב קלמן ורחל צ'אצ'י
 389 לזמן הקמתו ופעילותו של בית הכנסת בהרודיון

גיא ד' שטיבל
 'מה יש בשם?': על אוסטרקון ממצדה, שמות, כינויים וכינויים
 423 מוסוים

ינון שבטיאל
 הגליל ומרד בר-כוכבא: מבט אחר לבחינת השתתפותו של הגליל
 451 במרד לאור עדותן של מערכות המסותור

אלכסנדר מלמד
 מערכות המסותור בנשר-רמלה ותרומתן לחקר מערכות המסותור
 489 בארץ ישראל

6. חברה וכלכלה

מאיר בר-אילן
 533 שיעורן היחסי של הנשים בחברה היהודית בעת העתיקה

יהושע שוורץ
 'וקווצותיו סדורות לו תלתלים': על שער הראש והזקן של הגבר
 553 היהודי בספרות חז"ל

- אברהם (אבי) ששון
 579 הנוטע לרבים על אם הדרך – כלכלה וחברה
- זאב ספראי
 603 כלכלת פלשתינה – בין פלשתינה הרומית לשתי
 הפלשתינות הביזנטיות
- 698 תקצירים באנגלית
- 700 רשימת המחברים באנגלית

חלק ב

- 723 רשימת המחברים

ספרות ולשון

7. קומראן וספרים חיצונים
 דבורה דימנט
 729 רעיון שתי הדרכים בטקסטים מקומראן
- כנה ורמן
 757 אחרית ימים הווה ומשיח שבא ומת
- נועם מזרחי
 799 'שירה מגויסת': למקורותיה של מגילת המלחמה ולתולדות השירה
 העברית בימי הבית השני
- יונתן אדלר
 855 מכלול שרידי התפילין ממדבר יהודה: פרסום ראשוני של פרויקט
 מחקר חדש
- אשבל רצון
 873 גאוגרפיה ותאולוגיה: צורת הארץ בספר העיריים והרקע המקראי
 שלה

8. משנה ותלמוד

- משה בר־אשר
 915 שני עניינות בדקדוק שם העצם בלשון המשנה
- דוד הנשקה
 925 קריאת התורה של יום הכיפורים במקדש: בין משנה ראשונה
 למשנה אחרונה
- דפנה ברץ
 957 מעשה 'הכוהן הצדוקי שהקטיר מבחוץ' בהשתלשלותו
- חיים מיליקובסקי
 975 ויקרא רבה פרשה כה פסקה ד ומקבילותיה: עיונים בהתהוות
 המדרש הקדום
- ציונה גרוסמרק
 993 'והיא איכא ימא דחמץ? דיקליטינוס הקוה נהרות ועשאו'
- דן יפה
 1013 *Nihil Obstat Imprimatur*: חכמי התלמוד והאוונגליונים של
 היהודים-הנוצרים – עיונים חדשים
9. תפילה ופרשנות
- יורם ארדר
 1037 דיני בכור בהמה טהורה בהלכתו של הקרא יפת בן עלי
- יהודה ליבס
 1071 ר' שלמה אלקבץ ושירו לכה דודי
- יעקב שמואל שפיגל
 1081 ר' דוד ב"ר אברהם פרווינצאלו וההקדמה שכתב לפירושו
 'חסדי אבות' על מסכת אבות
- חיים א' כהן
 1137 'פְּדָבֵר הָאֲמֹר': מסורת קריאה ודקדוק הלשון הבאים כאחד
- 1178 תקצירים באנגלית
- 1180 רשימת המחברים באנגלית

הורדוס כאיש רוח יווני

יוסף גייגר

הביוגרפיות החדשות הרבות של הורדוס¹ אינן פוסחות על נטיותיו כלפי תרבות יוון, כולל מעשי החסד שעשה עם הערים היווניות הקרובות לממלכתו ואף הרחוקות יותר,² ועל שמשו נדבן ופטרון למבני תרבות, למופעי תרבות ולתחרויות שונות בממלכתו ומחוצה לה. זאת ועוד, אף שהות אנשי רוח יוונים בחצר המלך מוזכרת בהדגשה זאת או אחרת בביוגרפיות אלה (ראו להלן), אם כי חסרה הדגשת פעילותו הנראית לעין כאיש רוח.³ אין מאמר זה מבקש לחזור על דברים ידועים ואין תגליתו

* גרסאות שונות מאוד של מאמר זה הרצייתי בטראני שבדרום איטליה (עירם של רי"ד ושל נכדו) ב־2012 ובמוסקווה ב־2019. אני מודה למארגנים ולמגיבים בשתי ההזדמנויות. מסיבות מובנות לא יכולתי לשפר מאמר זה יותר ולבקש את עצתו של מי שוודאי היה עוזר לי בביקורתו, כפי שעשה בעבר, בצלאל בריכוכבא; אך יכול אני להודות לשני הקוראים עלומי השם על הערותיהם המועילות.

1 עדיין לא נכתבה ביוגרפיה שתתחרה מבחינת היקפה ופרטנותה בספרו של אברהם שליט (1969, A. Schalit, *König Herodes: der Mann und sein Werk*, Berlin) אולם ספר זה התיישן לאור הגילויים הרבים שנתגלו מאז הופעתו, וכן היה הספר בעייתי מלכתחילה משום מגמתיותו הגלויה. בין הספרים החדשים שאזדקק להם בהמשך ראויים לציון רולר, הורדוס; בלטרוש, הורדוס; וכן, A. K. Marshak, *The Many Faces of Herod the Great*, Cambridge MA – Grand Rapids MI 2015. זיקתו של הורדוס להלניזם נראית בעצמה כמוסכמת על הכל, אולם לא ראיתי ניתוח מספק מבחינת הבנת עומק מחויבותו של הורדוס לאיראליים של ההלניזם והשתפתותו הפעילה בחיי התרבות היווניים.

2 משום מגבלות התקופה שהמחברים הקפידו עליהן הקפדה יתרה, אין הורדוס מוזכר אצל ברינגמן ופון שטויבן, *Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer*, 2 vols., Berlin 1995–2000

3 'איש־רוח' משמש כאן במשמעו המקובל לגבי העולם העתיק, כגון למשל אצל י' גייגר, אהלי יפת: חכמי יוון בארץ־ישראל, ירושלים תשע"ב, היינו אדם אשר ידוע לנו שפרסם בכתב או בעל פה יצירה אחת לכל הפחות העונה על כללי הלשון הספרותית היוונית או הלטינית וסגנונה. ככזה אכן נכלל הורדוס שם, בנספח על היהודים, עמ' 310–311; חשוב מזה, הוא נכלל כסופר יווני אצל הסמכות הגדולה ביותר בענייני היסטוריונים ובעלי חיבורים יוונים קרובים, ראו *FGrH* 236

חדשות להוסיף על הדברים המפורסמים, אולם נראה שמן הראוי להעריך מחדש את פועלו של הורדוס ולהאיר באור חדש את מעשיו בתחום מרכזי של שלטונו, ואני תקווה שאגב כך אף נצא נשכרים בהערכתנו הכללית את דמותו של המלך. מסקנתנו תהיה שמעורבותו הסבילה והפעילה של הורדוס בעולם התרבות והרוח היווני הייתה עמוקה הרבה יותר משמקובל להעריך.

ההלניזציה היא תהליך, ואנשים, ערים ויחידות אתניות שונות התקדמו בתהליך זה בקצב משלהם והגיעו תוך כך אל שלבים שונים של הלניות, לאו דווקא תמיד כאלה שאפשר לתארם על קו ישר. באשר להורדוס, על מנת להעריך נכונה את יחסו לתרבות ההלנית, מן הדין לראותו במסגרת דורו ומקומו, וקודם לכל להשוותו עם קודמיו החשמונאים. אלה אכן הראו סימנים חיצוניים לא מעטים של הלניזציה: בדור השני נקראו בשמות יווניים לצד שמותיהם העבריים;⁴ השתמשו – שימוש חלקי ביותר, ככל הנראה – בשפה היוונית, כפי שהדבר עולה מלשון המטבעות שטבעו, שהיוונית בה הייתה מועטה ומשנית; נזקקו לחיילים שכירים, ובמקומות שלטונם ומגוריהם ניכרות תופעות פאר והדר כמקובל בחצרות שליטים הלניסטיים.⁵ כל אלה התקיימו כמובן, ובמידה נרחבת בהרבה, גם בממלכתו של הורדוס,⁶ אולם סממנים מובהקים יותר של חדירה עמוקה וניכרת של התרבות ההלנית היו בבחינת חידוש גמור, שבשל מעמדו ואופן ממשלו מן הסתם יש לראות בהם יוזמות של המלך.

נתחיל בנושא שבמבט ראשון עשוי להיראות כעניין תרבותי רק בחלקו. מן התופעות המובהקות ביותר של שלטונם של מלכים ושאר שליטים הלניסטיים הן מעשי החסד החומרניים, *euergesia*, שהופנו לנתונים תחת שלטונם ואף לערים ושטחים שמעבר לגבולם, מעשי חסד שלעיתים קרובות זיכו אותם בתואר 'עושה חסד' (*euergetes*), ואף 'מושיע' (*soter*). בין מעשי החסד המובהקים ביותר אפשר למנות הקמת מבני ציבור ומפעלי בנייה לרווחת הציבור, כולל בנייני מקדשים אשר בהם יכלו הנתינים לעבוד את אלוהיהם. אם נפנה עתה ליהודה שקדמה לזמנו של הורדוס, הרי ידוע לנו מקרה יחיד מן התקופה הקדם-חשמונאית של מבנה הלניסטי טיפוסי למען פעילות יוונית מובהקת של אזרחי העיר; אולם יוזמתו של יאסון להקים

4 סימן של מה בכך, בזכרנו את ראשון החכמים הנזכר בשמו בפרקי אבות, אנטיגונוס איש סוכו, ומכל מקום לכל היותר עדות על נותן השם, ולא על נושאו.

5 סקירה כללית נגישה אצל א' צ'ריקובר, היהודים והיונים בעולם ההלניסטי: חקירה היסטורית, תל אביב תרצ"א.

6 ותספיק כאן הדוגמה של מטבעות הורדוס, ששפתם הייתה יוונית באופן בלעדי, ואילו לעניין חצרו ראו גאוגר, חצר הורדוס.

גימנסיון בירושלים נדונה לכישלון.⁷ באשר לשליטים החשמונאים, מפעלי הבנייה שלהם כולם נעשו למען הגנת ממלכתם, כגון ביצורים, או ארמונות ומבצרים למען רווחתם וביטחונם הם, ומעולם לא טרחו בהקמת בנייני ציבור לרווחת הכלל. אכן, ידוע לנו מקרה אחד בכל תקופת שלטונם של בית חשמונאי שמעיד על מעשה חסד כל שהוא, שבגיניו החליטו האתונאים לכבד את יוחנן הורקנוס הראשון בפסל ובעטרת זהב;⁸ ואולם היות שעצם המעשה לא הוברר וכיוון שהוא יחיד במינו הידוע לנו, על אף ידיעותינו הלא מעטות על בית חשמונאי, קשה יהיה לראות בו תקדים, ולו משני, למעשיו הרבים והנרחבים ביותר של הורדוס. אכן, גם אם מדובר במעשה חסד מן הסוג ההלניסטי המקובל, הרי שהוא התרחש באתונה, ואם כך ודאי על פי הנוהג שם, וייתכן מאוד שאף לפי יוזמה מקומית שיוחנן הורקנוס נענה לה. זאת ועוד, אפילו את בנייתו מחדש של בית המקדש השני הותירו הכוהנים הגדולים מבית חשמונאי ליורשם האדומי, אשר כמובן היה מוגבל כשאר ישראל שאינם כוהנים במתחם הבית שאותו בנה.

כידוע יש בידינו ידיעות לא מעטות על תרומות ומתנות לבית המקדש בירושלים, הן מיהודי הארץ והן מבני התפוצות, ואף מנוכרים, ברם יש לראות תרומות ומתנות אלה כשונות שוני מהותי ממעשי החסד היווניים שהוזכרו לעיל. אכן, מעשי חסד אלה נקראו לעיתים *philanthropa*, מעשים של אהבת האדם, מעשים שנעשו למען הזולת, אף כי כמובן גם תרומות למקדשים ושאר מעשים בעלי תוכן דתי נכללו בין מעשי החסד החומריים. אולם נראה שמעמדו הייחודי של בית המקדש בחיי העם, וייחודיות התרומות לו, ולא כחלק ממעשי חסד נרחבים ומגוונים יותר, מעמידים תרומות אלה בקטגוריה שונה מזו של מעשי החסד של שליטים ושאר בעלי אמצעים הלניסטים. זאת ועוד, כפי שאפשר לראות בקלות בכל הסקירות של מעשי החסד של הורדוס, שהיו בעלי אופי יווני מובהק וכווננו לאוכלוסיות יווניות או מיוונות.⁹ נטען, במידה רבה של צדק, שהורדוס נהג יחס שוויוני כלפי היהודים והנוכרים שבממלכתו, ובייחוד ביחס שווה מבחינה כלכלית כלפי המרכיבים השונים של

7 ראוי לציין, שגדול המלומדים של תקופה זאת, מנחם שטרן זק"ל, לא התייחס להיבט ה-*euergetia* של מאורע מרכזי זה שהיה בין מציתי המרד החשמונאי.

8 יוספוס, קדמוניות יד, 149-155 (שנת 105-106); הנאמר בפנים מתנה בהנחה שאכן יוספוס מדווח את נוסח ההחלטה כריוקה.

9 השערתם של מלומדים (כגון בלטרוד, הורדוס, עמ' 208-209), שלפחות חלק ממעשי החסד של הורדוס מעבר לגבולות שלטונו נעשו גם בהתחשב בטובה שיכולה הייתה לצמוח לקהילות היהודיות שבמקומם, אכן איננה אלא השערה. על כל פנים, יוספוס אינו מקשר בין ההחלטות של ערים יווניות לטובת היהודים לבין הורדוס – וגם אם אכן היה קשר כזה, לא היו מעשים אלה דומים למה שכלול במונח *euergetia*.

מדינתו, בלא השפעת העובדה שנקראה יהודה.¹⁰ אולם ככל שמדובר במעשי החסד של המלך, ניכר כי הוא הבחין היטב בין שני חלקי האוכלוסייה. כאמור, כמלך היהודים הוא בנה מחדש את בית המקדש, ותפארת הבית זכתה להכרה אף בספרות התלמודית העוינת לו בדרך כלל.¹¹ ידיעותינו הנרחבות ביותר על שלטונו מצביעות על כך שמעשי חסד בסגנונם היווני שכוונו לנתיניו היהודים נועדו לעודד את תהליך התייוונותם, וזכו ככל הנראה לכישלון חרוץ (ראו להלן). ואולם כנגד בית המקדש הוא הקים מקדשים לפולחן הקיסר בערים שייסד מחדש בקיסריה, בסבסטה, ובפניון, היא קיסריה פיליפי לעתיד,¹² וכן השקיע רבות במבנים דתיים בחברון ובממרא הסמוכה.¹³ כאופייני ביותר ליחסו לנוכרים שתחת שלטונו אפשר לראות את ייסודה מחדש של מגדל סטרטון בקיסריה, שמאמץ רב הושקע בקיבוע התרבות היוונית בה. כאן קבע המלך משחקים ארבע שנתיים, שכללו תחרויות מוזיקליות ואתלטיות, מאבקי גלדיאטורים ומרוצי סוסים¹⁴ – כל המאפיינים של התרבות היוונית-הרומית הנוצרת ומתמזגת בעולם המיושב – ה־*oikoumene*, שסופרים בני הזמן כסטראבון זיהו עם האימפריה הרומית.¹⁵ משחקים ותחרויות אלה התקיימו במבנים שהורדוס בנה למטרה זאת, תיאטרון ואמפיתיאטרון – זה האחרון חידוש של התקופה – ומן הסתם אף בהיפודרום, אם כי יוספוס אינו מזכיר מבנה זה.¹⁶

משחקים אלה זכו להצלחה והאריכו ימים. ואולם שנים לא מעטות קודם לכן ייסד הורדוס משחקים ארבע שנתיים דומים לכבודו של אוגוסטוס בירושלים,¹⁷ אך

J. Pastor, 'Herod, King of the Jews and Gentiles: Economic Policy as a Measure of Evenhandedness', M. Mor et al. (eds.), *Jews and Gentiles in the Holy Land in the Days of the Second Temple, the Mishnah, and the Talmud*, Jerusalem 2003, pp. 152–164

11 בבלי, בבא בתרא ד ע"א; סוכה נא ע"ב.

12 H. Hänlein-Schäfer, *Veneratio* ראו אוגוסטוס לכבוד הורדוס שבנה הורדוס לכבוד אוגוסטוס ראו *Augusti. Eine Studie zu den Tempeln des ersten römischen Kaisers*, Rom 1985, pp. 198–203, והשוו גם י' גייגר, 'פולחן השליט כאידיאולוגיה של הקיסרות הרומית', י' גפני וג' מוצקין (עורכים), כהונה ומלוכה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 51–60; נרפס מחדש עם ערכונים: מ' קיסטר ואחרים (עורכים), אלי קדם: הפוליטיקה בארץ ישראל ושכנותיה מן האלף השני לפנה"ס ועד התקופה המוסלמית, ירושלים תשס"ח, עמ' 168–176.

13 ראו רולר, הורדוס, עמ' 162–164, 186–187.

14 ראו התיאור המפורט אצל יוספוס, קדמוניות, טז 136–141; ובקיצור – מלחמת א, 415.

15 השוו D. Dueck, *Strabo of Amasia. A Greek Man of Letters in Augustan Rome*, London–New York 2000, pp. 107–115

16 יוספוס, קדמוניות טו, 341.

17 יוספוס, שם, 267–276.

לא נמצא סימן לתיאטרון¹⁸ או לאמפיתיאטרון ב'מישור'; בתיאטרון היו אמורות להתקיים התחרויות המוזיקליות והדרמטיות, ובאמפיתיאטרון – מרוצי הסוסים וציד החיות. יוספוס מספר שהמלך הזמין מתחרים מכל הארצות והציע פרסים נדיבים. אין לדעת כמה מקרב תושבי ירושלים השתתפו – השתתפות פעילה או אך בצופים – במשחקים אלה, ואין בידינו דבר על המשך גורלם, ואכן ייתכן מאוד שהמשחקים היו מאורע חד-פעמי, והמלך לא חזר עליהם משום הצלחתם המועטה. היה זה בלי ספק ניסיון לקרב את האוכלוסייה היהודית לערכי ההלניזם, אולם נראים הדברים שניסיונו זה של הורדוס לא עלה יפה. הניגוד לעיר היוונית שנקראה על שם הקיסר ברור – בה הוא היטיב להבין ללב האוכלוסייה הנוכרית המיועדת, ואכן המשחקים שם זכו להצלחה גדולה לאורך זמן. בין כך וכך יש לזכור שקודמיו החשמונאים של הורדוס לא התעניינו ולא ניסו את ידם בכגון אלה. ידיעותינו על כוונותיו הרומות ביתר ממלכתו אינן מרובות ביותר. ביריחו הוא הקים אמפיתיאטרון והיפודרום, אך אין בידינו דבר על השימוש בהם; כן ייתכן שהקים תיאטרון, ויש להזכיר איצטדיון, בסבסטה.¹⁹

כל אלה רחוקים מהיות שקולים לתרומותיו לערים היווניות שמחוץ לממלכתו. לא אחזור כאן על הרשימה הידועה,²⁰ אך אדגיש את נטיותיו של המלך לתרבות יוון, כגון התיאטראות שבנה בצידון ובדמשק. אולם מיטב עניינו היה בתחרויות ובספורט היווניים: הוא תרם משרת ראש גימנסיון באי קוס ובנה גימנסיונים בקרבת ממלכתו, בפטולמאסיס, בטריפוליס ובדמשק. הרחק יותר ייתכן שתרם למשחקי ספורט באי כיוס, ונראה שהיה מעורב בצורה כל שהיא במשחקים של אוגוסטוס בניקופוליס ('עיר הניצחון'), זירת ניצחונו הימי של אוגוסטוס על מרקוס אנטוניוס, שם תרם גם לבנייני ציבור. ואולם פסגת פעילותו בתחום זה הייתה חידושו את המשחקים האולימפיים. מפעל יווני שביווניים זה נזנח משום קשיים כלכליים, והורדוס זכה משום תמיכתו לתואר נשיא המשחקים (*agonothetes*) לתמיד. עצם ההשתתפות במשחקים היה מן הסימנים המובהקים ביותר של היותו אדם יווני, ויש לתהות, אם מי מבין המחזיקים את עצמם יוונים פקפק בהשתייכותו של הורדוס לעולם התרבות היווני או אפילו העלה על דעתו שהיה שולי לו. אף איטליה לא הייתה רחוקה מדי:

18 אולם ראו הצעתו של י' פטריך, 'התיאטרון של הורדוס בירושלים: הצעה חדשה', קתדרה 110 (תשס"ד), עמ' 19-28, שהתיאטרון היה בנוי עץ.

19 יוספוס, קדמוניות טו, 326-330, מנתח את הבדלי היחס של הורדוס ליהודים ולנוכרים בעניינים אלה.

20 רשימה מפורטת נוחה ביותר אצל רולר, הורדוס, עמ' 125-238, ובעקבותיו למשל רוקא, הורדוס, עמ' 42-52.

בביקורו האחרון ברומא העניק 300 כיכרות כסף לאוגוסטוס אשר תרם לתושבי העיר *theas te kai dianomas*, היינו 'לחם ושעשועים'.

אין צריך לומר שתחרויות אתלטיות והצגות תיאטרון, אשר היו לשרד ההלניזם, היו מנוגדות לעולם היהדות לא הרבה פחות ממקדשים לאלי יוון ולקיסר.²¹ זאת ועוד, אין להעלים עין מבחירתו של הורדוס את המקומות שעמם היטיב: לצד מקומות קרובים לממלכתו או אף על גבולה, שבהם בלי ספק היו גם האינטרסים הפוליטיים שלו שיקול חשוב, רבות מן הערים האחרות, שביניהן בלטה בראש וראשונה אתונה, אך גם ספרטה, פרגמון, רודוס, קוס ואחרות היו בעלות משמעות ומסורת היסטורית ותרבותית בולטת. הזדהות עם ערים אלה לא יכלה להתפרש אחרת מאשר הזדהות עם ההיסטוריה של יוון ועם תרבותה.

אין דבר רחוק ממני מאשר לפקפק במניעים האנוכיים של שליטים ואנשי מדינה, כאז כהיום. אין חולק שמעשי החסד הנרחבים של הורדוס באו לשרת בראש ובראשונה את שאיפותיו האישיות והפוליטיות. ברם, הדרכים אשר בהן בוחר שליט לקדם את תפארת אישיותו וסמכות שלטונו אינן מקריות. בחלק השני של מאמר זה אדגיש את הישגיו האינטלקטואליים של הורדוס, ואטען שבחירתו בתמיכה ביסודותיה העיקריים של תרבות יוון הייתה פועל יוצא של השקפתו וגישתו התרבותיות.

נתחיל בסקירה עובדתית קצרה. אין אנו יודעים דבר ודאי על ילדותו וחינוכו המוקדמים של הורדוס, אולם לפני שנים אחדות הוכיח ישראל שצמן, שאין רגליים להנחה שגדל והתחנך במרשה שבאדום, ושלעומת זאת יש סימנים המצביעים על כך שהתחנך בירושלים.²² בין כה וכה מן הדין להזכיר עובדה מכריעה אחת, אשר ממנה אפשר להקיש על חינוכו בנעוריו. יוספוס מזכיר אך פעם אחת את זיכרונותיו או האוטוביוגרפיה של המלך,²³ בקטע שבו הוא מוסר את גרסתו של הורדוס על הוצאתו להורג של אריסטובולוס, גרסה הנוחה להורדוס כמובן יותר מזאת שיוספוס

21 רוב יהודי הארץ ודאי התנגדו לכל הפחות לסממנים הבולטים ביותר של ספורט יווני ותחרויות, אם כי אין לשלול את האפשרות שהיו גם כאלה שהתאוו לכגון דא, כשם שהיו יהודים ממין זה באלכסנדריה בימי הקיסר קלאודיוס, כפי שאנו למדים למשל ממכתבו המפורסם, ראו V. A. Tcherikover and A. Fuks, *Corpus Papyrorum Judaicarum* II, Cambridge MA 1960, no. 153, ll. 92–93, p. 41. 'שצמן', הורדוס, מרשה וחורבת מדרס', ירושלים וארץ-ישראל 8–9 (תשע"ג), קובץ 22 מחקרים המוגשים לפרופ' עמוס קלוזר, ערך בועז זיסו, עמ' 135–164; I. Shatzman, 'Herod's Childhood and the Idumaeen Provenance of his Family: Marisa or Horvat Midras?', *Scripta Classica Israelica* 32 (2013), pp. 123–152

23 יוספוס, קדמוניות טו, 165–174; הוא מכנה את החיבור hypomnemata, והוא נדון בין אוטוביוגרפיות וזיכרונות אצל FGrH 236; ראו על כך ועל הדין בפנים גייגר, תקופת אוגוסטוס, עמ' 260–264; גייגר, האוטוביוגרפיה.

מייחס ל'אחרים'. אין ספק שאזכור יחיד זה של האוטוביוגרפיה בא לו ליוספוס מיד שנייה ממקורו העיקרי לדברי ימי המלך, מניקולאוס איש דמשק. לפיכך היה זה חיבור יווני, ומסתבר שמחברו שלט, לכל הפחות במידה סבירה, במכמני הסגנון הספרותי היווני. בסגנון כזה לא היה יכול לשלוט אלא מי שלמד והכיר, לכל הפחות במידה מתקבלת על הדעת, את הספרות היוונית, החל מן הקריאה הבסיסית של נער בהומרוס וכלה בסופרים קלאסיים או בני זמנו שניקרו בדרכו – אדם שזכה במה שמכונה *paideia*. אולם חיבור אוטוביוגרפיה היה יותר משליטה בשפה ובסגנון. עובדה מעניינת היא, וככל שידיעתי מגעת חוקרי הספרות עדיין לא נתנו עליה את דעתם במידה הדרושה, שביוגרפיה הכוללת גם אוטוביוגרפיה היא סוגה ספרותית שנעדרת כמעט כליל מן הספרות היהודית על לשונותיה השונות, לא רק של העת העתיקה, אלא אף של ימי הביניים, ומתחילה לצוץ אטאט בעת החדשה המוקדמת.²⁴ אין צריך לומר שחיבורו של יוספוס, המכונה בפנינו לעתים 'חיי יוסף', אינו אוטוביוגרפיה, והוא דן, בעיקרו של דבר, מזווית מסוימת מאוד אך בתקופה קצרה מתוך חיי המחבר. האוטוביוגרפיה של הורדוס מעמידה אותו בניגוד חריף לא רק אל מול הספרות היהודית הכתובה עברית וארמית, אלא אף אל מול הספרות היהודית ההלניסטית. הספרות היהודית ההלניסטית נזקקה לשפה, לסגנון ולסוגות הספרותיות היווניות, אך יצקה ביצירות תוכן יהודי מובהק, ואילו באשר לאוטוביוגרפיה של הורדוס אפשר להניח בוודאות שתוכנה היה יהודי רק במידה, שמקום ההתרחשות העיקרי היה יהודה ושיהודים – וכמובן יהודי מסוים על משפחתו – שיחקו בה תפקידים ראשיים. אין להעלות על הדעת, שחיבור זה ניסה, ולו במעט, להסביר לנוכרים את עם ישראל, תולדותיו ואמונותיו, כפי שעשה לימים יוספוס ב'קדמוניות', או שהיה לו תוכן יהודי מובהק אחר, וכאמור לא היו לו לא אח ורע ולא תקדימים בספרות היהודית. האוטוביוגרפיה של הורדוס הייתה, מכל הבחינות, חיבור יווני. ואכן, די לנו בחיבור זה בלבד, כדי להכיר בהורדוס, כהגדרתנו בראשית דברנו, כאיש רוח יווני.

M. Moseley, *Being for Myself Alone. Origins of Jewish Autobiography*, Stanford 2006 אינו דן בשאלת היעדר הביוגרפיה והאוטוביוגרפיה מן הספרות העברית הקודמת לרנסנס. הביוגרפיות היהודיות היחידות מן העת העתיקה הן חיי אברהם (חיי יצחק ויעקב אברדו), יוסף ומשה של פילון האלקסנדרוני – מחבר שאין צריך לומר שכתבתו היא הלניסטית מובהקת. אני דן בביוגרפיות אלה בפרק על הביוגרפיה היהודית אצל K. de Temmerman (ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Biography*, Oxford 2020, pp. 59-71, ומשתדל להראות את אומנותו הביוגרפית של פילון בהתפתחותה מ'אברהם' אל 'יוסף' ומזה אל 'משה'. החיבור הנרמז במשפט הסיום של מקבים א היה ודאי חיבור היסטורי על תקופת כהונתו של יוחנן ולא ביוגרפיה.

נוגעת באופן קרוב לעניינינו העובדה שבעת הזאת בדיוק עלתה והתקבלה אופנת כתיבת חיבורים אוטוביוגרפיים ברומא.²⁵ הובילו את התופעה אוגוסטוס עצמו, ויד מינו אגריפא, שהיו – לדברי יוספוס (מלחמת א, 400) – ידידיו הקרובים ביותר של הורדוס. אם כי יחסי הזמן וההשפעה בין חיבורי שני האישים הרומיים אינם ברורים, לא יכול להיות ספק בכך שהם – או לכל הפחות אחד מביניהם – השפיע על הורדוס לחבר חיבור ממין זה.²⁶ נוסף לכך, כמובן, השיקול המעשי של מגמתו של חיבור כזה – כדוגמת גרסתו הנוחה לעצמו של הריגת אריסטובולוס – ללא ספק אופייני לתוכן הספר כולו.

זאת ועוד, יש עדויות רבות על כך²⁷ שכתובות זיכרונות וחיבורים אוטוביוגרפיים שונים הייתה נפוצה בין שליטים ואנשי מדינה הלניסטים, אשר רבים מהם ביקשו להתעטף גם בהילת אנשי רוח – דבר שיש לו מקבילות עגומות גם בתולדותיהם של שליטים רבי כוח בימינו אנו. אין טעם לחזור על הרשימה כולה של שליטים ואנשי מדינה וצבא הלניסטים אלה, אולם לא יהיה נכון לפסוח לכל הפחות על שני אישים, שהיו מקורבים להורדוס קרבת חיתון.²⁸ גלפירה, בתו של ארכילאוס השני מקפדוקיה, נישאה לאלכסנדר, בנו של הורדוס.²⁹ ארכילאוס היה מחברה של כורוגרפיה על כיבושי אלכסנדר מוקדון ושל חיבורים נוספים,³⁰ והוא ביקר אצל הורדוס כדי להציל את חתנו מזעם אביו.³¹ לאחר הוצאתו להורג של אלכסנדר נישאה גלפירה ליובא השני מלך מאורטאניה, ולאחר התרתם של נישואין אלה –

25 בפנים הוזכרה התרבות היוונית-הרומית המתהווה, וכמובן ההשפעות הרומיות על הורדוס (ראו J. Geiger, 'Herodes Philorhomaioi', *Ancient Society* 28 (1997), pp. 75–88) הלכו יד ביד עם התייוונותו.

26 חיבוריהם של אוגוסטוס ושל אגריפא היו כתובים לטינית, שפה שאין לנו עדות לכך שהורדוס שלט בה – רוקא, הורדוס, עמ' 59, טוען ללא כל אסמכתא שהורדוס שלט כנראה בלטינית. ואולם ניקולאוס איש דמשק, אשר בעצמו נזקק לאוטוביוגרפיה של אוגוסטוס בכותבו את גרסתו הוא, היינו 'חיי קיסר הצעיר', ודאי היה מתווך יעיל בעניינים אלה, וכן יכלו להיות מתווכים בניו של הורדוס, אשר התחנכו ברומא, ככל הנראה בביתו של איש המדינה, המלומד וההיסטוריון, אסיניוס פוליו. לעניין האוטוביוגרפיות של אוגוסטוס ושל אגריפא ראו גייגר, תקופת אוגוסטוס.

27 ראו למשל דיון אצל גייגר, האוטוביוגרפיה.

28 על הורדוס, יובא וארכילאוס ראו D. M. Jacobson, 'Three Roman Client Kings: Herod, Archelaus of Cappadocia and Juba of Mauretania', *Palestine Exploration Quarterly* 133 (2001), pp. 122–138

29 יוספוס, מלחמת א, 446, 476; קדמוניות טז, 11, 193, 206.

30 ראו *FGrH* 123

31 יוספוס, מלחמת א, 499–512; קדמוניות טז, 261–269.

לארכילאוס בן הורדוס. המלך יובא היה מלומד רב תחומי אמיתי, בעל שליטה בשתי הלשונות, יוונית ולטינית, אשר חיבר חיבורים רבים בתחומי ההיסטוריה (כולל על עֶרֶב, שעשוי היה לעניין את הורדוס במיוחד), הגאוגרפיה, תולדות הטבע, הלשון, הציור והתיאטרון.³² מן העניין לציין שאשתו הראשונה של יובא הייתה קליאופטרה סלינה, בתם של מרקוס אנטוניוס ושל קליאופטרה השביעית מלכת מצרים האחרונה. לפיכך אפשר לראות בו קרוב חיתון של הקיסר אוגוסטוס עצמו, אשר אחותו אוקטביה הייתה אשתו של מרקוס אנטוניוס, ואשר ילדיהם היו אחים למחצה של קליאופטרה סלינה. אין להעלות על הדעת שהורדוס לא היה מודע היטב לעיסוקיהם הספרותיים של שליטים קרובים אלה – הרי איש סודו ניקולאוס איש דמשק היה מבני חצרם של אנטוניוס וקליאופטרה באלכסנדריה לפני שעבר לחצרו של הורדוס. חצר זאת של אנטוניוס וקליאופטרה לא רק שעמדה במסורת הארוכה של שליטים הלניסטיים בעלי נטיות, או יומרות, אינטלקטואליות, אשר רבים מהם חיברו זיכרונות ואוטוביוגרפיות, אלא הייתה ראשה וראשונה גם במעמדה האינטלקטואלי בעולם ההלניסטי. אך כמעט מובן מאליה היה שהורדוס ביקש לצרף את עצמו למסורת מפוארת זאת, ואולי אף דימה את עצמו כיורשם האינטלקטואלי של שליטי מצרים, ואולי אף נקמה פורתא – אף כי לאחר מותה – בקליאופטרה, שעמה התעמת בימי חייה.

חצרו של הורדוס הייתה חצר הלניסטית במראָה ובמנהגיה החיצוניים.³³ אולם בנוסף לכך, כשליטים הלניסטיים משכילים אחרים, ולא כקודמיו החשמונאים, אף הורדוס אסף לחצרו חבורת אנשי רוח יוונים.³⁴ כבר הזכרתי את הידוע שביניהם, ניקולאוס איש דמשק, ההיסטוריון והפילוסוף הפריפטיטי;³⁵ אחיו פטולמאוס, שהיה לדברי יוספוס (מלחמת ב, 21; קדמוניות יז, 225) מידידיו הקרובים של הורדוס, וזכה בוודאי לחינוך ולהשכלה כאחיו. לא אמנה את כל יתר אנשי הרוח שבחצר

32 D. W. Roller, *The World of Juba II and Cleopatra Selene: Royal Scholarship on Rome's African Frontier*, London 2003

השוו גאוגר, חצר הורדוס.

34 רשימתו של רולר, הורדוס, עמ' 54–65, מכילה ביותר; רשימה יותר מבוקרת אצל J. Geiger, *Hellenism in the East: Studies on Greek Intellectuals in Palestine* [Historia Einzelschriften 229], Stuttgart 2014, pp. 48–49

הורדוס, עמ' 222–229, לחצרם של בני בית הורדוס ראו N. Kokkinos, 'The Royal Court of the Herods', idem (ed.), *The World of the Herods. vol. 1, International Conference. The World of Herod and the Nabataeans, British Museum, 17–19 April 2001*, Stuttgart 2007, pp. 279–303

35 B. Z. Wacholder, *Nicolaus of Damascus* [University of California Press, Publications in History 75], Berkeley–Los Angeles 1962

המלך, ואזכיר בקצרה רק את אנדרומאכוס ואת גמלוס, מחנכי בני המלך, אולי האחד ביוונית והאחר בלטינית, שאף נשלחו בשליחויות דיפלומטיות;³⁶ את מזכירו (*grammateus*) דיופאנטוס;³⁷ ושני אישים שהיו, כמוהו ניקולאוס, קודם לבואם ליהודה, מאנשי חצרם של אנטוניוס וקליאופטרה באלכסנדריה: אולימפוס, ידידו ושגרירו של הורדוס,³⁸ וראי אינו אלא האיש בשם זה המוזכר כרופאה של קליאופטרה,³⁹ והסופיסט פילוסטראטוס, שהיה לימים לפילוסוף מן האסכולה האקדמית, והוא בלי ספק האיש בעל שם זה הידוע אף הוא כאיש החצר של אלכסנדריה.⁴⁰ יש לשער, כי חבורה נכבדה זאת שאפה לשחזר את הזוהר האינטלקטואלי היווני של חצר אלכסנדריה, דבר שוודאי היה לרצונו של המלך, ואפשר לשער שאף נבע מיוזמתו. לאחר היריבות הקשה שבין הורדוס לקליאופטרה בחייה, יש להניח שהמלך זכה לכעין סיפוק במושכו אליו מחכמי חצרה, וכך יכול היה להתהדר בהיותו מוקף במשכילים ובמלומדים בחצר שירשה תדמית זאת מאלכסנדריה, שמעתה לא הייתה עוד אלא נחלתו של אוגוסטוס. לאור כל הנאמר עד כה, אין להעלות על הדעת שהורדוס היה מכנס חבורה נכבדה זאת, לו חשש שאינו יכול לחלוק אתם במידה הראויה את התעניינותיהם ועיסוקיהם והם אינם מעריכים כראוי לא רק את מעמדו ועושרו, אלא גם את יכולותיו האינטלקטואליות ואינם רואים בו איש רוח יווני.

תמיכתו במופעי תרבות יוניים, כולל תיאטרון ותחרויות, שלהן היה גם פן אינטלקטואלי, היותו מחברה של יצירה ספרותית, וכן החוג האינטלקטואלי אשר בו הקיף את עצמו, בכל אלה יש כדי לחזק את טענותיו של ניקולאוס בדבר התעניינותו של הורדוס בתחומי הרוח, שאחרת אפשר היה לחשוד בהן שמקורן בחנופה ובהגזמה – ולא אעסוק בקטנות, כגון הגזמה קלה ונסלחת. ניקולאוס טען, ראשית, שחיבר את 'ההיסטוריה האוניברסלית' שלו – יצירה מקיפה ביותר שהחזיקה 144 ספרים – ביזמתו של המלך; ושנית, שהמלך התעניין בפילוסופיה וברטוריקה, ולבסוף בהיסטוריה, תחום שאותו ראה כראוי ביותר לשליטים.⁴¹ אין ספק, שמן הדין יהיה לראות בהורדוס מלך השייך לשורה ארוכה של שליטים הלניסטיים, אשר לצד עיסוקם במלחמות, בכיבושים, ב"Realpolitik", ובשמירת מעמדם אל מול נתיניהם, גם נתנו את דעתם, במידות שונות של רצינות ושל הצלחה, להיבטים השונים של התרבות היוונית.

36 יוספוס, קדמוניות טז, 141-145.

37 יוספוס, מלחמת א, 529; קדמוניות טז, 319.

38 יוספוס, מלחמת א, 535; קדמוניות טז, 332.

39 ראו פלוטארכוס, חיי אנטוניוס 82.

40 ראו פלוטארכוס, שם, 80.3; פילוסטראטוס, חיי הסופיסטים א, 5.

עדויות ספרותיות אלה נתמכות על ידי הממצא הארכאולוגי. כמוכּוּן, אין זה המקום לדון בכנייניו של הורדוס ובכנייתו את הארץ והיותו גדול בּוּניָה – הדבר נעשה לא אחת על ידי מי שהוסמכו לכך. להיותו של הורדוס גדול בּוּניָה הארץ היבטים רבים ומגוונים, וכאן נעמוד רק על כך, שגם מבחינת מְרָאָן החיצוני של ערי הארץ היווניות הן לא היו שונות מערי ארצות הלניסטיות אחרות – ולעיל כבר הזכרנו את מבני התרבות והבידור שבהן התהדרה יהודה. זאת ועוד, בנייתו מחדש של בית המקדש על ידי המלך הוסיפה לירושלים כעיר מרכזית בניין ששום מבקר נוכרי בן העולם היווני-הרומי (שכמוכּוּן יכול היה לצפות במבנה רק מרחוק) לא היה מוצא בו מבנה זר לעולמו.⁴² כאן אוסיף שני עניינים, כמעט אנקדוטליים, שיש בהם כדי לתמוך באורה חייו ההלניסטי של הורדוס. האחד הוא היותו בעל ספרייה – כזאת נמצאה ככל הנראה בארמון הצפוני במצדה⁴³ – ולאור הנאמר לעיל והידוע על המלך אין להעלות על הדעת, שספרייה זו הכילה ספרי תורה ולא את יצירות הספרות היוונית.⁴⁴ הממצא השני הוא גרפיטו של שורה מהמורס שנמצא בהרודיון:⁴⁵ אין צריך לומר שאין הכוונה שהמלך לכלך את אצבעותיו כדי לצטט את המשורר, אולם יש בשורה זאת משום עדות להלכי הרוח והאוירה התרבותיים בחצרו. (הגרפיטו נכתב *al fresco*, כלומר בזמן הבניין).

אפשר אפוא לסכם את הדברים. הורדוס היה, ככל הנראה, היהודי בעל רשת הקשרים הנרחבת ביותר עד לימינו אלה, באגן המזרחי, ההלני וההלניסטי של הים התיכון, מבחינת זמנו – קשרים גלובליים ממש. קשרים אלה התבססו כמוכּוּן על

42 השוּו מ' שטרן, 'ירושלים המפורסמת לאין שעור בין ערי המזרח (פליניוס, נטוראליס היסטוריה ה, 70)', א' אופנהיימר ואחרים (עורכים), פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני, ספר זכרון לאברהם שליט, ירושלים תשמ"א, עמ' 257–270, נדפס מחדש אצל י' גפני ואחרים (עורכים), מנחם שטרן, מחקרים בתולדות ישראל בימי בית שני, ירושלים תשנ"א, עמ' 518–530.

43 G. Foerster, *Masada V: Art and Architecture*, Israel Exploration Society and The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 1995, p. 179; Y. Hirschfeld, 'The Library of King Herod in the Northern Palace of Masada', *Scripta Classica Israelica* 23 (2004), pp. 69–80

44 אולם יש לזכור שיובא השני, בעל ההשכלה הרודיונית, יוונית ולטינית, החזיק בספרייתו גם ספרים בּוּניָה. ראו אמיאנוס מרקלינוס כב, 8,15; סולינוס 2,32; בן ציון וכולדר (B. Z. Wacholder, 'Greek Authors in Herod's Library', *Studies in Bibliography and Booklore* 5 (1961), pp. 102–109), מדמיין, על פי כתבי ניקולאוס, מה היו היצירות היווניות הכלולות בספריית הורדוס.

45 A. Ecker, 'Homer in Herodium: Graffito of Il. 6. 264', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 183 (2012), pp. 15–20

מעמדו, חברויותיו ועושרו של המלך, אבל במידה רבה גם על היותו אבר מחובר ולא זר של תרבות זמנו, מרכיב טבעי של העולם ההלניסטי. חשוב ביותר לציין, שהעדויות בנות הזמן המתארות אותו כמלך יהודה או מלך היהודים הן מקריות ומעטות ביותר. לפי עדותו של יוספוס (קדמוניות טו, 373) הוא נתכנה כך בנבואה מימי ילדותו, וכן הוא מעיד (מלחמת א, 282) שמרקוס אנטוניוס ביקש לעשותו למלך היהודים – דבר שכלל לא ברור שהוא משקף את נוסח החלטת הסנט (שם, 284) או את בקשתו המפורשת של המלך. אולם העדויות הדוקומנטריות היחידות בנות הזמן, שבהן הורדוס מכונה מלך היהודים הן כתובות על משלוח כדי יין מאיטליה שהגיע למצדה.⁴⁶ כדים אלה היו כמובן משלוח פרטי; לעומת זאת, בכתובותיו הפומביות של הורדוס, ואף בכתובותיהם של צאצאיו, לא מופיע אף לא פעם אחת תואר אתני. מן הדין להזכיר שעל כתובות לכבודו באתונה ובמקומות אחרים הוא אינו מכונה מלך היהודים אלא זוכה בכינויים כגון אוהב הרומאים (*philorhomaiois*)⁴⁷ ואוהב קיסר (*philokaisar*)⁴⁸, בלא כל הגדרה אתנית. אפשר לתמוה, כמה מן הנהנים מגדיבותו של המלך, בייחוד אלה המרוחקים מממלכתו, כגון האתונאים, היו מודעים בכלל לעמו ולדתו, ואין נפקא מינה באיזו מידה שמר את מצוותיה, ועל כל פנים נראה שלא הראו כל עניין בכגון אלה. מסתבר אפוא שבעיני בני דורו בעולם ההלניסטי התקבל הורדוס בלא כל הסתייגות, וכנראה לרוב אף בלא כל מודעות להשתייכותו האתנית⁴⁹ – וחבל שלא נשתמר מן האוטוביוגרפיה שלו אלא קטע יחיד, ואף הוא לא מילולי, כך שאין אנחנו יכולים לעמוד בכירור על הגדרתו העצמית של המלך. עם זאת אפשר לשער שתיאורו בכתובות ההקדשה היווניות בלא הגדרה אתנית שיקף את רצונו, ולכל הפחות לא היה מנוגד לו. מכל מקום בולט הניגוד החרף בינו לבין קודמיו מבית חשמונאי. שעה שהללו השתמשו להנאתם ולצורכיהם באחדים מסממני ההלניזם, הרי הורדוס היה שליט הלניסטי אמיתי, שתקע יתד בתרבות השלטת, ואשר המביט מן החוץ ספק אם הבחין בין נטיותיו ועמדותיו לאלו של שליטים הלניסטיים אחרים בני זמנו.

H. M. Cotton, J. Geiger, *Masada II: The Latin and Greek Documents* [Israel Exploration Society and The Hebrew University of Jerusalem], Jerusalem 1989, no. 804–816

W. Dittenberger, *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae: Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecarum*, Leipzig 1903–1905, 414

שם, 427.

49 כמובן אין דברים אלה אמורים לגבי ידידיו ומיודעיו – וראו למשל את השנינה המיוחסת לאוגוסטוס, שמעדיף היה להיות חזירו של הורדוס מאשר בנו (מאקרוביוס, סאטורנליא ב, 4,11).

רשימת הקיצורים

- E. Baltrusch, *Herodes, König im Heiligen Land. Eine Biographie*, = בלטרוש, הורדוס =
München 2012
- J. D. Gauger, 'Herodes' hellenistische (?) Hofhaltung', L. M. Günther = הצר הורדוס =
(ed.), *Herodes und Rom*, Stuttgart 2007, pp. 91–107
- גייגר, האוטוביוגרפיה = י' גייגר, 'האוטוביוגרפיה של המלך הורדוס', מחקרי יהודה ושומרון
יח (תשס"ט), עמ' 79–84
- J. Geiger, 'The Augustan Age', G. Marasco (ed.), *Political =* גייגר, תקופת אוגוסטוס =
Autobiographies and Memoirs in Antiquity, Leiden–Boston 2011, pp. 233–266
- D. W. Roller, *The Building Program of Herod the Great*, Berkeley–Los Angeles–London 1998 =
הורדוס = רולר, הורדוס =
- S. Rocca, *Herod's Judaea: A Mediterranean State in the Classical =* הורדוס =
World, Tübingen 2008
- F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Leiden 1923 = *FGrH*

